

Povaha lyrického subjektu v Holanově sbírce *Na sotnách*

MARCELA PÁTKOVÁ

Vladimír Holan ještě dokončuje *Noc s Hamletem* a pracuje na *Toskáně*, když sbírkou *Na sotnách*¹ počíná nový život a s ním můžeme pozorovat i novou – a poslední etapu – básníkovy tvorby, do níž bychom vedle této knihy zařadili i sbírky *Asklépiovi kohouta* (1970), *Předposlední* (1982) a *Sbohem?* (1982) pro formální i obsahovou jednotu veršů, reflexi a sebereflexi autora nad sebou samým, nad tématy, která u něj nejsou nová, leč podána lapidárněji, sevřeněji, s výraznou vypointovaností a formální i významovou hutností.

Ptám se, jak si počíná *lyrický subjekt* v této sbírce, do jakého vztahu vstupuje se svým recipientem a počítá-li s ním vůbec. Už v jejím motu stojí: „...zdi tvé jsou vždycky přede mnou“ (Holan 1967: 7). Znamená tato absolutizace distanci od člověka? Záleží na tom, co v oné nedokončené větě zdůrazníme: *zdi tvé* – zdůrazňují, že jsi to právě ty, kdo onu zeď vytváří, tyto zdi patří tobě, ty jsi příčinou. Vytkneme-li adverbium, pak ne někdy, občas, ale *vždycky* a nikdy tomu nemůže být jinak. A přede *mnou*? Před samotným mluvčím stojí zdi, i když jsou někoho jiného, snad konkrétního, snad ta výpověď stojí jako obecně platné „pravidlo“. Pak se lze tázat: do jaké míry se mě dotýkají *tvé zdi*? Do jaké míry člověk s člověkem souvisí? Tento citát si autor vypůjčil od Izajáše: „Aj, na dlaních vyryl jsem si tě, zdi tvé jsou vždycky přede mnou“ (*Bible kralická, Iz 49,16*), nebo: „Hle, vyryl jsem si tě do dlaní, tvé hradby mám před sebou stále“ (ekumenický překlad *Bible, Iz 49,16*).

Propast – chápeme-li ji jako synonymum *zdi* – představuje též jistou překážku mezi člověkem a člověkem, ale i nezměřitelnou vzdálenost mezi člověkem a Bohem. Jedná se o jeden z četných

1] Pracujeme s prvním vydáním sbírky z roku 1967.

motivů této Holanovy knihy. Už latinské motto,² které sbírku uvádí – elidované souvětí z oddílu biblických Žalmů – v překladu zní: „Propast propasti se ozývá k hlučení trub tvých, všecka vlnobití tvá na mne se svalila“ (*Žalm* 42,8). Tato citace pochází z kralického překladu, v ekumenické verzi stojí: „Propastná tůň na tůni volá v hukotu peřejí tvých, všechny tvé příboje, tvá vlnobití se přese mne valí.“

Zed' i *propast* nemusí mít jen pejorativní konotace ve vztazích mezi lidmi samými i mezi nimi a Vyšší mocí, ale evokují i pocit ochrany, obrany, bariéry, hranice, které jsou nutné.

Nebudu tu rozvádět biblický kontext ani se pouštět do psychologizujících variací, k nimž Holanovy básnické texty bezpochyby svádí. Napadá mne jen, že právě pro to, kolik je v nich tematicky lidského, bez opouzdření krutého i něžného, co k člověku patří, že tu člověk stojí obnažen, tak jako v okamžiku prvotního spatření světla, než došlo k neuposlechnutí, že prostě *člověk* stojí v centru dění. Přesto tato podobenství a nástin jejich možného výkladu neuvádím náhodou. Celou sbírku *Na sotnách* vnímám jako básníkovu vizi biblického Edenu. Je to prostředí, v němž se pohybuje jeho *lyrický subjekt* a stojí v čase jakoby *na počátku stvoření* svého i světa s motivy stromu, jablka, Adama, Evy, hada, hříchu, ale i satana a pekla. Přesah od člověka jde směrem k „Bohu“, v obměnách „Kristu“, i když „je venku více vesmíru než Boha“ (Holan 1967: 62) a mluvčí se přiznává k „víře v Boha bez Boha“ (tamtéž: 125), ale i „Bůh má zaměstnání, jenomže nevíme jaké“ (tamtéž: 46) a člověk se točí kolem středu, kde „Bůh udělal kruh“ (tamtéž: 34). Sbírkou *Na Sotnách* pokládám za velmi spirituální, i navzdory, anebo možná právě pro onen vzdor mlučícího vůči Bohu. Výklad biblického podobenství, k němuž odkazují mota naší knihy, je soustředěn ke služebníku i městu, které nemá být zapomenuto a – řečeno archaicky – rozptýlený lid má být přiveden zpátky, do Země otců.

Důležité je totiž ono „zpátky“. Od počátku v knize *Na sotnách*, ale už třeba v *Příbězích* je patrný motiv hledání a *návratu*

2) *Abbyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum.*

(nemám na mysli jen jednu báseň stejného jména). Najdeme tu „smrt vracející se k smrti“ (Holan 1967: 184) a „slzu“, „která vrací i posmrtný život smrti“ (tamtéž: 204). Je tu zřejmé stálé vědomí boží přítomnosti jako odpovědi na otázku po smyslu člověka, jeho odchodu z Ráje, návratu někam, jeho nutnosti někam patřit: „musíte se vrátit“ (tamtéž: 9) – nevíme kam. Ale: „kdo nás vrátí?“ (tamtéž: 103). Potom: „jistě to naleznete“ (tamtéž: 9) – nevíme co. Nebo: „nechoď tam tak často“ (tamtéž: 92). Opět netušíme kam. Mluvčí recipientovi něco důležitého tají. Důležitého proto, že o tom vůbec mluví, a proto, že o tom mluví opakovaně. A to z toho důvodu, že jednak sám neví – o tom svědčí velké množství otazníků, tázání se sama sebe: „Kdepak to asi jsem, když jsem tady“ (Holan 1967: 189), jednak záměrně klame vrstvením možných odpovědí, které své významy zmnožují, až jedno tajemství překrývá druhé. A jako by ani tady nescházela *básníková sebe-reflexe*: „překážíme i tomu, co zatajíme“ (tamtéž: 191). *Hustota a prudké střídání mluvnických osob* vede k překrývání, k pochybování, nejednoznačnosti, nedefinitivnosti, vždýt zároveň vůbec „není jisté, že jsme tam byli“ (tamtéž: 106). Návrat tedy navíc souvisí s místem i časem a jistě by stálo za samostatnou studii tento vztah podrobněji analyzovat. Lyrický subjekt prostě někde *byl* nebo *je* a nejednou i *my* s ním – jsme vtaženi, vtažováni do dění v básni: „Že se bojíme / vnitřních obrazů“ (tamtéž: 90), jinde: „Teprve vyšetřování a už odsouzení“ (tamtéž: 18). Jako by se něco podstatného již bylo událo. Situovanost básně je ještě složitější, když mluvčí komunikuje také s konkréty neživými a abstrakty: „Noci, má přítelkyně“ (Holan 1967: 89) nebo „Slzo, kde je tvá tíha...“ (tamtéž: 204) a tak dále. I tyto substance ožívají, a tak „jako ty vidle, také blesk přísahá“ (tamtéž: 141), a jejich naprosto přirozené včlenění do světa živých znesnadňuje hledání smyslu básně a zakrývá její ústřední motiv. Ten vlastně nikde není, neboť „předmět poznání“ se často mění v prostoru básně a vnímatelova pozornost se tak přesouvá na jiný „objekt“: „Řekněme, že by se *ho ptali*, / která to byla *chvíle*, / kdy bez odpovědnosti, neodvolatelně, / a tedy nesmyslně trval na tom, / že absolutní *vrah* nemůže zavraždit“ (tamtéž: 22; kurziva M. P.). Vidíme, jak se zvolna

přesouváme od „nás“, k „němu“, pak k „nim“, potom nás zajímá „chvilé“, nakonec „vrah“, zde navíc „absolutní“. (Na cestě ke smyslu si nevystačíme s lyrickým subjektem jako takovým, kolem něj se vlní magnetické pole dalších aspektů v básni, pokračující naši studii, která chce být spíš rozsáhlejší poznámkou k problematice, jež vyžaduje více prostoru.)

O někom či něčem dalším, tedy ve *3. osobě singuláru*, vypovídá lyrický subjekt v jednotlivých básních – jakožto gnómách, poučeních. Jde o filozofické úvahy mající vždy za předmět nějaký problém, i Bůh, i člověk se stává problémem filozofickým: „Člověk, sám otázka, / chtěl by být v otázce také odpovědí“ (Holan 1967: 98). Na mnoha místech se otázky hromadí: „Nemůže vykročit, nebo chce získat čas? / Po čem touží? Co se jí slibuje? / Je hynoucí nebo stydící se? / Leká se v myšlenkách nebo v pohlaví?“ (tamtéž: 203). A že „všechno v životě / přichází tak pozdě“ (tamtéž: 142), napovídá, že jsme opět už něco zmeškali. Recipient přijde vždycky pozdě, Holanovy básně jej předcházejí tempem rychlejším, než jaké jsme schopni vnímat. Jako by i *text předcházela sám sebe*, sám sobě nestačil: „To je ten zbytek cesty před tebou: / aniž popírá strom, / připravuje tě už jenom na keře a trávu. / A to je stárnutí: kde dosud nezaniká, / podléhá tomu, co zbývá. // Ó černé šaty, bílé od rubáše, jaká je barva nicoty, / když namalované se *vidí* v malířovi?“ (tamtéž: 199).

3. osoba plurálu pak odkazuje k „nim“, například: „Nevědí, kdo vejde do jejich prázdného prostoru, / prázdného proto, / že zapomínají“ (Holan 1967: 111), a jinde: „lidé chtějí vědět, / kam až sahá jejich moc“. Tyto texty lze považovat i za „poslepané“ výroky z deníkových záznamů, torzovité útržky z poznámkového bloku, výpůjčky z *Lemurie*, úryvky dopisů a s trochou nadsázky citáty, nejen o člověku a Bohu, o smrti, hříchu a potrestání a věčnému trestu za věčný hřích. Jsou to jakási moudra s poučením, radou nebo prosbou v závěru. Tady se potom objeví oslovení ve *2. osobě singuláru* nebo *plurálu*: prosím vás, / neničte ho, on se zničí sám! (tamtéž: 99), či dokonce výčitky: „Ale dělal jsi to...“ (tamtéž: 74), kde povětšinou platí, co říká pisatel, a čtenáři zbývá jen málo prostoru: „A Adam? Mohl být nesmrtelný / jen

jednou, ale umírá ustavičně“ (Holan 1967: 94). Tak se děje především tam, kde si mluvčí sám odpovídá (většinou stvrzujícími či výmluvnými pointami) nebo své výpovědi nedokončuje, myšlenkově ani gramaticky. Četné aposiopeze těchto „příběhů pro každý den“ může jednotlivý vnímatel doplnit o vlastní prožitek, zážitek: „kde se to pozná, když to není...“ (tamtéž: 83). Ale není toho někdy mnoho? Není příliš básní takto až moc stejných? Neunavuje to trochu?

V Holanově poezii jde o ustavičný *dialog*. Jedním typem jsou – méně častější – *přímé dialogy* v přímé řeči, explicitní, ojedinelé jako repliky:

Řekla: „Neměl byste žít
takto krutě sám... Smím přijít?“

Řekl: „Nebudu zde, až přijdete,
přítomný, až když odejdu.
Přijďte!“
(Holan 1967: 15)

Jinde text začíná *tak samozřejmě pokračujícím rozhovorem*, který se předtím odehrál buď v některé básni předchozí, anebo implicitně někde mimo text. Takový přístup dává básni dynamiku a udržuje kontakt s recipientem, jenž je tudíž stále ve střehu, i když se ho komunikační situace třeba vůbec netýká a rozhovoru mluvčího se sebou samým pouze naslouchá. V jednom případě se tak počíná báseň: „Ne, neříkej mi, že bys kdekoli“ (Holan 1967: 91), dál pak: „Ne ne, nikdy to neřekl“ (tamtéž: 123). Jde o texty začínající vyjádřením nesouhlasu, odporu, popření. Jinde: „Snad bys to neměla připomínat“ (tamtéž: 106) a jiné, samé dialogy. Podobnou funkci plní uvádějící spojka. Mluvčí jako by rovněž na nějakou předchozí větu *navazoval*: „Že jsi zmeškala vykročení / o bosou nohu“ (tamtéž: 114) nebo „Ale že i lásky může být příliš“ (tamtéž: 58), dále se pak setkáme s adverbium nebo zájmenem, například: „Takový cit tam vysíláme tajně“ (tamtéž: 82). Jako bychom věděli jaký. Zajisté – je vzrušující se tázat, ale

víme-li alespoň, kterým směrem, natožpak po čem. Nazvěme to *pseudodialogy*. Takových má recipient ale brzy dost. Stále nějaký „on“, „ona“, „ten“ a „tamti“. Je jich příliš, těch, které neznáme, těch, s nimiž si povídá lyrický subjekt sám, aniž by je čtenáři představil. A pak jsou tu navíc ti, kteří mají jméno, a objeví se v knize dokonce opakovaně, je jich tolik na tak úzkém prostoru. Čtème jednu báseň a představme si jednoduché rozvržení *autorské řeči*:

Vzpomínáte, nebo přicházíte na pomoc? → „Vy“, zřejmě vykání
ženě (2. osoba plurálu)

Vzpomínáte, a tedy přicházíte na pomoc? → „všechno“ (3. osoba
singuláru) → „Vy“, vykání

Pro všechno, co má jméno
a je osamělé, jste-li přítomna –
nevzpomínejte, nechoďte sem!

Chci slyšet děti, které → „já“, 1. osoba singuláru → „děti“ (ony)
nemají kam na prázdniny,
děti, které zůstaly v městě. → opět „děti“
(Holan 1967: 11)

Tady jsme si povšimli i 1. osoby v singuláru, ale její uplatnění ve sbírce je velmi sporadické. S čistou *ich-formou* se setkáme pouze v devíti případech, kupříkladu: „Opustil jsem se, maje naději“ (Holan 1967: 23).

Takový postup, jaký jsme ukázali na konkrétní básni, je jedním z důležitých principů stavby textů Holanovy sbírky *Na sotnách*. Nejednou se však kontinuita básně ztrácí, což provokuje a *recipient* se začíná obranně distancovat. Dostává se pak víc do popředí, neboť z dialogu se subjektem básně se dostal k dialogu se sebou samým a přesahuje tak rámec textu. I k takovým recepcím básně ze sbírky *Na Sotnách* vedou, protože na druhou stranu jsou tolik sevřené v sobě samých, tak obrácené do sebe a do svých významů a scvrklé svou imanentností, že vnímatel se nepozorovaně dostává mimo jejich prostor.

Zde je na místě podívat se na to, jak se chová *zvrtné osobní zájmeno* ve vztahu se *zdůrazňujícím a vytykáčím demonstrativem „sám“*.³

sám sebe: „vrah by mohl poznat sama sebe“ (Holan 1967: 13)

sám od sebe: „knihy, které se otvírají samy od sebe“ (tamtéž: 62)

sám v sobě: „hory jsou hluboko v sobě“ (tamtéž: 145)

sám před/se sebou: „vesmír, / který se na útěku před sebou, / setká se sebou“ (tamtéž: 60)

sám pro sebe: „jsme-li sami pro sebe, / proč chceme děj?“ (tamtéž: 89)

sám pod sebou: „chlapec pod sebou bývalým“ (tamtéž: 68)

sám u sebe: „noc je u sebe“ (tamtéž: 78)

sám za sebou: „směl sám za sebou zavřít dveře“ (tamtéž: 89)

sám proti sobě: „Ale jak se ubránit sám proti sobě?“ (tamtéž)

sám do sebe: „Že jdeš do sebe“ (tamtéž: 153)

sám bez sebe: „jsme každý sám daleko bez sebe“ (tamtéž: 183)

Vidíme, kolik jevů tohoto typu nalezneme v jedné sbírce ve variacích. Taková spojení odkazují *k osobě či věci samé*, k jejich podstatě. „Zdá se, že to bylo jenom *pomezí lásky*, / které vrátilo tebe v tebe / a mne ve mne...“ (Holan 1967: 108). Jsme zpět u návratu, u návratu k sobě.

Recipient se v jednotlivých komunikantech ztrácí. Přestává se orientovat v jejich vztazích, neboť o ty jde u Holana především. Možná tyto texty nepotřebují recipienta, který by je dotvářel, protože dávají příliš málo příležitostí k dotvoření.

A tak nezbývá než je uchopit jinou formou sdělení, jinými kódy, nejlépe opět a jinou – *poezií*.

3] Jevy představujeme od nejméně časté. Kvůli úspornosti uvádíme na ukázkou vždy jen jeden příklad.

Literatura

ČERVENKA, Miroslav

2003 *Fikční světy lyriky* (Praha–Litomyšl: Paseka)

ČTENÁŘ...

2001 *Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*,
edd. M. Červenka a další (Brno: Host)

HOLAN, Vladimír

1967 *Na sotnách* (Praha: Československý spisovatel)

1988 *Sebrané spisy 11. Bagately* (Praha: Odeon)

OPELÍK, Jiří

2004 *Holanovské nápovědy* (Praha: Thyrusus)

Mgr. Marcela Pátková, Jihočeská univerzita, České Budějovice